

ÂLİ KARARNAME VE BASIN

Asuman Tezcan*

ÖZET

Bu makalenin konusu, Tanzimat döneminin önde gelen yöneticilerinden biri olan Âli Paşa'nın basına yönelik düzenlemeleri ve bu bağlamda 1867'de çıkardığı Âli Kararname'dir. Yazıda, Âli Kararname'yi gündeme getiren koşullar ve hakkında yapılan değerlendirmeler üzerinde durulacaktır. Âli Paşa'ya ait olduğu iddia edilen vasiyetname ve buradaki basın üzerine görüşleri göz önüne alınarak, Kararname'nin yeniden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Âli Kararname, Yeni Osmanlılar, Tanzimat, sansür.

ABSTRACT

The topic of this article is about the regulations which was relevant to the press of Âli Pasha, who was one of the rulers of Tanzimat Era, and with this context the Âli Kararname (The Decree of Âli), published in 1867. In the study, it is revised conditions which put the agenda the Âli Kararname and assessments about it. The study aims at assessing the Âli Kararname, taking into account the decree, which was claimed of published by Âli Pasha, and views on the press in the Âli Kararname.

Key Words: Âli Kararname (The Decree of Âli), New Ottomans, Tanzimat, censorship.

Tanzimat dönemi, Türkiye tarihi üzerine çalışanların üzerinde çok durdukları bir konudur. Bu sürece damgasını vuran devlet adamlarından biri Âli Paşa'dır. Uygulamaları ve Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi bakımından Âli Paşa genellikle olumsuz değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde Yeni Osmanlıların basın aracılığı ile yürüttükleri çalışmalar etkili olmuştur. Âli Paşa'nın, Yeni Osmanlıların artan muhalefetleri sonucunda Âli Kararname'yi gündeme getirmesi ile bir çok gazete kapanmış ve dönemin önde gelen gazetecileri yurt dışına kaçarak mücadelelerini oradan yürütmek zorunda kalmışlardır. Âli Paşa'nın uygulamaları, gerek dönemi gerekse günümüz aydınları tarafından eleştirilmiştir. Genel olarak Âli Kararname, sansür uygulaması olarak değerlendirilmiştir. Bu makalede Âli Paşa'ya ait olduğu iddia edilen vasiyetnameye dair tartışmalar üzerinde durulacaktır. Vasiyetnamede basın özgürlüğü hakkında dile getirilen düşünceler bağlamında Âli Kararname'ye dair yeni bir bakış açısının gündeme getirilmesi amaçlanmaktadır.

TANZİMAT DÖNEMİ VE ÂLİ PAŞA

Âli Paşa hakkında bütünlüklü bir monografik çalışma yok denecek kadar azdır (1). “Bağçe kapusunu açıp kapayan ve Mısır Çarşısında attar-

lık eden Ali Rıza Efendi'in” oğlu olan Mehmed Emin, genç yaşta Divan-ı Hümayun Kalemine girer. Burada gösterdiği başarıdan dolayı –ufak tefekliğine de atfen- kendisine Âli ünvanı verilir, bundan sonra hayatı boyunca Âli Paşa olarak anılır.

1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan bir yıl sonra, Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde Tanzimat Fermanı gündeme gelir. Mustafa Reşid'in öğrencisi olan Âli Paşa ve Fuad Paşa Tanzimat döneminin takipçisi ve ilerleyen zamanda yapılan reformların mimarlarından olur. Tanzimat döneminin üç önemli devlet adamı olan Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar temel politikaların belirlenmesinde önemli bir rol oynarlar. Bu süreçte sıkça yapılan görev değişikliği ve yeniden atamalarda Osmanlı devleti ile büyük devletler arasındaki güç dengesi etkilidir. Âli Paşa, Avrupa'da siyasi dengelerin yeniden belirlendiği bir dönemde beş defa sadrazam olarak bu görevde toplam sekiz yıl, Hariciye Nazırlığı görevinde de on dört yıl kalır. Mustafa Reşid Paşa, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nı bir imtiyazlar fermanı olarak niteleyerek Sultan Abdülmecit'e bir rapor yazar. Fermana yönelik eleştirileri ve yapılan bazı reformlara karşı olması nedeniyle geri planda kalır ve ilerleyen süreçte Âli ve Fuad Paşa yönetiminde ön plana çıkarlar.

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi

Tarihçilerin döneme ilişkin değerlendirmelerinde farklılıklar görülür. Genel olarak, 1838 Ticaret Anlaşması sonrasında gündeme gelmesi nedeniyle, Tanzimat Fermanı'nın kapitalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nu zorlaması sonucu ilan edildiği şeklindeki yorumlar daha ağırlıklıdır. Siyasal konjonktürün değişmesi, uluslararası alanda yeni dengelerin oluşması İmparatorluk'un idari, ekonomik, kültürel yapısında değişiklikleri zorunlu kılar. Tanzimat ile birlikte idare, hukuk, eğitim alanlarında önemli reformlar yapılır, siyasi yapısı çağdaşlaştırılmaya çalışılır. Ancak eski yapının yanı sıra getirilen yeni kurumlar ve zihniyet, kültürel bir bölünmeyi de beraberinde getirir. Bu durum halkın ve aydınların tepkisine neden olur. Yapılan reformların arkasında büyük devletlerin siyasi baskılarının görülmesi nedeniyle Âli ve Fuad Paşa'ya "sefaretlerin elçisi" gözüyle bakılır. Ancak Davison, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın, değişen güç dengelerine bağlı kalarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak amacını taşıdığını belirtir. Reformların, diplomatik baskıları göz ardı etmemekle birlikte, "Avrupa'nın gözünü boyamak için değil, iç reorganizasyon tedbirleriyle imparatorluğu yeniden canlandırmak" için ilan edildiğini belirtir (Davison 1997: 17).

Kırım Savaşı'ndan sonra yapılan Paris Konferansı'nda (1854) dönemin büyük devletleri, Rusya'nın artan gücüne karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyip toprak bütünlüğünü garanti etmekle beraber -özellikle İngiltere Büyük Elçisi Stratford'un etkisiyle- yeni bir fermanı da gerekli gördüklerini dile getirirler. 1856'da gündeme gelen Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde politik baskı Osmanlı İmparatorluğu'nda tepkilere neden olur. Paris Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu Âli Paşa temsil eder, burada uyrukların can, mal, namus güvenlikleri garanti altına alınır, iltizam sistemi ve rüşvetin kaldırılacağı, İslam dininden ayrılanların ölümle cezalandırılmayacağı belirtilir. Fermana belirtilen tam eşitlik hükmü ile "millet-i hakime" olan Müslümanların konumu sarsılır. Ayrıca anlaşmaya konan madde ile yabancı devletlerin Osmanlı'ya müdahale edemeyecekleri ifade edilir. Ancak Tanzimat'tan farklı olarak Islahat Fermanı'nın Paris'te gündeme gelmesi yabancı devletlerin müdahale-

lerini açık bir şekilde gösterir. Bu toplantı sırasında özellikle kapitülasyonlardan duyulan rahatsızlık Âli Paşa tarafından gündeme getirilir. Davison, kapitülasyonlar ile yabancı milliyetlerden olan kişilere tanınan ayrıcalıkların -özellikle ekonomik alanda madenler, ulaşım araçları, tarım ürünleri gibi alanlarda- yabancılar tarafından istismar edildiğine değinmektedir (Davison 1997: 107) Âli Paşa, zaman içinde karşılıklı anlaşmalarla kapitülasyonları feshetme yolunu tutar. Avrupa devletlerinin desteğini almaya çalışırken, kapitülasyonlardan duyduğu rahatsızlık, Enver Z. Karal'ın da belirttiği gibi onun "Babıali'nin istiklalini gözetmeye önem verdiği" dair bir göstergedir (Karal 1976: 3).

Âli Paşa, Hristiyan tebaanın hakları üzerinde ısrarla duran ve ayrıcalıkları artırmaya çalışan büyük devletlerin baskılarına, Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlayarak onların ayrılıkçı emellerinin önüne geçilebileceğine ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunabileceğine inanır. Bir yandan da kapitülasyonları kaldırma yolunu arar. Âli Paşa'nın Paris'teki temsilciliğine dair Ongunsu, "Murahhaslık vazifesini muvaffakiyetle ifa ettiğinden ve bilhassa kapitülasyonların islahı vaadini istihsal eylediğinden dolayı, taraftarlarınca medh ve takdir olunmasına karşı, devletin hak ve menfaatlerini layıkı ile müdafaa edemediği ileri sürülerek, muhalif ve hatta bitaraf bazı kimselerce tenkit olunduğunu" belirtmektedir (Ongunsu 337).

YENİ OSMANLILAR VE ÂLİ KARARNAME

Yeni Osmanlılar olarak bilinen aydınların ortak paydası, Âli Paşa'ya olan muhalefetleridir. Fuat Paşa her zaman Âli Paşa ile ortak hareket etmiş olmasına karşın Âli Paşa kadar Yeni Osmanlılar'ın hedefi olmamıştır. Yeni Osmanlılar, sarayın artan harcamaları dolayısıyla, Abdülaziz'e karşı eleştiri getirmezlerken, Âli Paşa'nın geniş bir servet edindiğini, ekonomik dengenin bozulmasında onun kötü yönetiminin etkili olduğunu ileri sürerler. Yeni Osmanlılar, gayrimeşru yollardan edindiği servetini sürekli konu ederler. M. Kemal İnal ise, Âli Paşa'nın kızı Rukiye Suad Hanım'ın Sultan Hamid'e yazdığı mektuba daya-

narak servet yerine yüklü borç bıraktığını belirtir (İnal 1964: 35).

Davison, Yeni Osmanlılar'ın Âli Paşa hakkında sert eleştiriler yazdıklarını bunlarda doğruluk payı bulunmakla birlikte, çizdikleri portrelerin adil olmadığını söyler (Davison 1997: 129). Ziya Paşa *Zafername*'de, Suavi ise *Defter-i Amal-i Âli Paşa* adlı risalesinde (2) Âli Paşa'ya olan karşılıklarını dile getirirler. Adı geçen risalesinde Suavi, yapılan yeni düzenlemelerin arkasında yabancı devlet elçilerinin olduğunu, ekonomik dengesizliğin Âli Paşa'nın kötü yönetimi ile ortaya çıktığını anlatır. Suavi'nin "Kapıcızade" diye bahsettiği Âli Paşa'ya kadar bizim devletin varidat ve mesarif-i muvazenesinde (masraflar dengesinde) bir para açık yok idi. Bu mesele sahih ve gayri sahih her ne ise Âli Paşa'nın kendi ikrarı ile sabit olur" demektedir (Suavi 1325: 9). Yine Âli Paşa'ya kadar milletin devletine güveni olduğunu onun yönetimi ile bu güvenin kaybolduğunu söyler. Suavi "Kapıcızadeye kadar imtiyazat-ı ecnebiyye ne idi?" diye sormakta ve onun zamanında imtiyazın çok geniş bir çerçevede uygulandığına dair örnekler vermektedir. Ona göre "Kapıcızade yalnız ecanibi imtiyazat ve ihsanat ile taltife kasar-ı nazar edip umur-u dahiliyeye hiç iltifat etmemiştir" (Suavi 1325 [1909]: 9). Kırım Savaşı sonrasında yapılan Paris Antlaşmasına dair de "Zira devletin umur-u dahiliyesine Avrupalıları müdahale ettirdi. Nizam-ı dahiliyeyi bile onlara yaptırıp kendisi yalnız mütercimlik etti. Vilayat usulü ve muhakeme-i muhtelifte ve tashih-i sikke ve polis nizam-ı hep İngiliz sefiri "Lord Stratfordun" kaleme aldığı layihadandır" demektedir (Suavi 1325:19). Osmanlı İmparatorluğu'nun politikasına aykırı olarak Eflak ve Boğdan'ın birleşerek 1861'de Romanya isimli bir devletin kurulmasında onun sorumlu olduğunu ekler. Suavi 1856 Islahat Fermanını da "Hristiyan tebaaya imtiyazat fermanı" olarak niteler. Bununla yabancıların birinci sınıf vatandaş haline geldiklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz yıllık rengini başka bir renge büründürdüğünü söyler. Yabancılar emlak satışı, mahkemelerin birleştirilmesi ve daha bir çok konuda nizamnamenin aslı ile Fransızcaları arasında farklar olduğunu ekler.

Yeni Osmanlıların kurucuları arasında yer alan Ayetullah Efendi de *Merhum Ayetullah Efendi'nin Rüyası* adlı yazmasında Âli Paşa'yı izlediği politikadan dolayı eleştirir. Eserinde, Âli Paşa'nın "Mahkeme-i Kübra'da" yargılanışını rüyasında görmüş gibi anlatır, onu izlediği politika ve bir takım yolsuzluklar dolayısıyla suçlar. Ayetullah Efendi; "Ahali bütün gün maarif maarif diye bağurdıkları halde layıkıyla bir mektep açtırdınız mı? Ama para yoktu diyeceksin. Gerek senin ve gerek Fuad Paşa'nın türlü hileleriyle her yolda gasp ettiğiniz mebaligh bu gün ortaya konulsa varidatıyla beraber üç beş âla ve mükemmel mektep yaptırılmaz mıydı?" (Ayetullah Efendi 1326:18) diye sorar. Yine onu sadrazamlığı boyunca Fransa sefirinin nüfuzuna alet olmakla suçlar.

Âli Paşa'nın uygulamalarına muhalif bir grup aydın, gazetelerin etrafında birleşerek kamuoyu oluşturmaya başlar. Kendileri de devletin çeşitli kademelerinde görev almış olmakla beraber, basın aracılığı ile muhalefetlerini dile getirme imkanını bulurlar. Özellikle gazetelerin sayıca artmaya başlaması ile muhalefetleri daha etkin hale gelir. Bunun üzerine 1867'de Sadrazam Âli Paşa tarafından *Âli Kararname* olarak bilinen yeni düzenlemeler getirilir. Bununla 1864 Matbuat Nizamnamesi geçici olarak yürürlükten kaldırılarak, *hükümete matbuat hakkında idari kararlar alma yetkisi* verilir. Gerekçe olarak da, "İhtiraslarından imparatorluğun esaslarını zedelediği göze alan, memleketi tarafsız müdafaa edeceklerine, memleket düşmanlarının emrine tabi olarak muzır fikirlere aracılık ederek muzır havadisleri neşretmeleri" gösterilerek, amaçlarının "Milli bir matbuatın esasına ait prensipleri tanımamakta direnen gazeteleri kapatmak" olduğu açıklanır (İskit 1943:25). Âli Kararname ile, hürriyet, milliyet, meşrutiyet kavramlarını halka tanıtan, N. Kemal'in *Tasvir-i Efkar*'ı, Girit, Belgrad Kalesi sorununu ve ekonomik politikayı kıyasıya eleştiren A. Suavi'nin *Muhbir*'i ve ayrıca *Ayine-i Vatan*, *Vatan*, *Utarit* gibi gazeteler de kapatılır. *Tasvir-i Efkar*'da N. Kemal, "Şark Meselesi" başlıklı yazısı ile yazar gazetecilikten men edilir, Âli Paşa bu konuya dair, "*Devletin zaafını millete söylemeyi bir vatanperverlik eseri bulmam*" der.

Bu süreçte Yeni Osmanlılar Avrupa'ya kaçır ve orada hükümet aleyhine yazmaya başlarlar. Aralarında zaman zaman oluşan fikir ayrılıkları kopmalara neden olur. Onları ekonomik açıdan destekleyen Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişah ile anlaşarak geri dönmesiyle zor durumda kalırlar. Yeni Osmanlılar, Âli Paşa'nın 1871'de ölmesi üzerine yurda tekrar geri dönerler. Basın üzerindeki denetim 1876'da Mahmud Nedim Paşa döneminde devam eder. Mahmud Nedim Paşa'nın basın üzerine daha sertleşen politikasını gören Yeni Osmanlıların Âli Paşa'ya karşı mahçup olduklarını anlatan bazı kaynaklar vardır. Ancak geçici olarak çıkarılan Âli Kararname 1909'a kadar yürürlükte kalır.

Genel olarak Âli Paşa'nın, Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi günümüzde farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Şerif Mardin, meslekleri edebiyat ve tarih olmayan bir kısım aydınının, Âli ve Fuat Paşaların Türkiye'nin yenilenme hamlesine yardım etmiş iki değerli sadrazam olarak değerlendirildiklerini, oysa bu kanaatin tersini doğrulayacak deliller olduğunu ileri sürmektedir. Yeni Osmanlılar eleştirilerini Sultan Aziz'e değil, Âli Paşa'nın kişisel diktatörlüğünü kurma çabalarına yöneltmişlerdir. Mardin'e göre Âli Paşa bu amaç doğrultusunda basını engellemek için Âli Kararname'yi çıkarmıştır. Bu anlamda Yeni Osmanlıların 'meşveret'i istemelerini anlamlı bulur (Mardin 1990). Uygur Kocabaşoğlu da, Âli Paşa'nın basına dair aldığı kararları, sansürün kurumlaşması olarak değerlendirmekte, bu kararnameye dayanılarak, 1870'li yıllarda Diyojen, İbret, Hadika, Letaif-i Asar, Şark, Hayal vb yayınların geçici ya da sürekli olarak birbiri ardınca kapatıldığını söylemektedir (Kocabaşoğlu, 1997).

M. Nuri İnuğur, 1864 tarihli basın tüzüğünde gazete sansürünün yer almadığı, nispeten özgürlük ortamının bulunduğu halde, 1867 tarihli kararnamenin basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırdığını belirtmektedir (İnuğur 1993: 86).

Tanzimat dönemi basın politikasına dair Server İskit'in altını çizdiği şu nokta oldukça önemlidir: "Türkiye'de gazete, doğu bakımından ne inkişaf etmiş bir milli iktisat hareketinde, ne de bu hareketin politik ifadesi olan fikir matbuatının beşiğinde büyüdü. O, ekonomik olsun politik olsun

her sahada yaratıcı değil taklitçi, müstahsil değil ithalatçı rolü oynadı. Meşgul olmak imkanını bulduğu meselelerde ancak memurları, münevverleri memnun etmekten ileri geçemedi. Temerküz ettiği saha İstanbul'du." (İskit 1943:55)

Yabancı dilde yayın yapan gazetelerde Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamına bakışları, talepleri, siyasi iktidarla olan ilişkileri ve Avrupa ticaret merkezleri ile ne tür ilişkilere girdikleri, yayınlarının ne tür politik sonuçlar doğurduğu bilinmemektedir. Bu dönemde Osmanlı sınırları içinde çıkmakta olan yerli ve yabancı yayınlar hakkında yeterince çalışma yapılmamış olması bize tam bir değerlendirme olanağı vermemektedir. Bu boşluğu doldurma yönünde önemli bir adım olan Korkmaz Alemdar'ın çalışmasından, yabancı gazetelerin de Âli Kararname'den etkilenmiş olduklarını öğrenebilmekteyiz (3).

Konuyu ele alan tarihçiler Kararname'yi sansür olarak değerlendirmişlerdir. Âli Paşa'nın uygulamasının basına çok sıkı bir denetim getirmiş olduğu inkar edilmemekle beraber, bunu hazırlayan toplumsal ve ekonomik koşullar hakkında analizlerin henüz tatmin edici olmadığı söylenebilir. Âli Paşa'nın bu kararnameyi sadece Yeni Osmanlıların muhalif yayınlarını engellemek için çıkardığını söylemek akla gelen ilk açıklama olmakla beraber, dönemin basınına dair çalışmaların çok sınırlı olması nedeniyle yapılan bu yorumların altının daha fazla doldurulması gerekmektedir. Bu bağlamda vasiyetnamede yer alan basın özgürlüğü hakkındaki düşüncelerine değinerek, Âli Kararname'nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Cemil Meriç, Âli Paşa'yı diğer toplum bilimcilerden farklı bir bakış açısıyla değerlendirir. *Mağaradakiler* adlı kitabında: "Âli Paşa sorumlu bir devlet adamıydı. Elbette ki düzeni savunacak, yabancı ideolojilere cephe alacaktı. Yeni Osmanlılar ise bir avuç toy, sorumsuz ve serazat delikanlı. Şiarları: Âli Paşa'ya muhalefet" demektir (Meriç 1998:220). Meriç diğer kitaplarında Âli Paşa'ya ait olduğunu iddia ettiği vasiyetname üzerinde dikkatle durmuştur (4). Aynı özeni diğer toplum bilimcilerin ve tarihçilerin gösterdiği söylenemez. Âli Paşa'nın 1871 yılında ölmeden önce siyasi bir vasiyetname yazarak bunun Sultan

Abdülaziz'e sunulmasını istediği rivayet edilir. Ancak bu vasiyetnamenin varlığı veya yazarının Âli Paşa olduğu tartışmalıdır (5). Bu noktada vasiyetname üzerine yapılan spekülasyonlara yer vermek gerekmektedir. Âli Paşa gibi Fuad Paşa'nın da politik bir vasiyetname yazarak bunun Abdülaziz'e sunulmasını istediği rivayet edilir (6). 1869'da ölen Fuad Paşa'nın vasiyetnamesi ile 1871'de ölen Âli Paşa'nın vasiyetnamesindeki görüşler arasında ciddi bir paralellik söz konusudur.

Konunun basın tarihi açısından önemi, Âli Kararname ile dönemin basınına sansür uygulamasını getirmesine karşın, Âli Paşa'nın olduğu iddia edilen vasiyetnamede basın özgürlüğü üzerine söyledikleridir. Meriç, vasiyetnamenin 1910'da Paris'te çıkan *La Revue de Paris* mecmuasında yayınlandığını, ayrıca bir de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinde Fransa Sefaretinin hediye ettiği el yazması kopyası olduğunu belirtmektedir. Davison ise vasiyetnameyi kim yazmış olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve Âli Paşa'nın siyasal görüşleri hakkındaki bilgisinin iyi olduğunu belirtir.

Vasiyetname hakkında bir başka iddiayı da Mehmed Galib 1910'da gündeme getirmiştir. Galib, vasiyetnamenin Fuad ve Âli Paşa'nın kendi kalemlerinden çıkmadığını, İran'dan Osmanlı'ya sığınan Malkom Han tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürer. Ona göre vasiyetnameyi yazan sıradan bir kişi olmayıp, Avrupa'daki gelişmeleri bilen, devlet işlerine de hakim bir kişidir. Fuad Paşa'nın olduğu iddia edilen vasiyetnamenin aslının Türkçe olmayıp önce İngilizce olarak Londra'da bir süreli yayında yayınlandıktan sonra Fransızca'ya çevrildiğini belirtir. 1880 senesinde Başvekalet'de bulunan Arifi Paşa ile 1872'de Kastamonu Valisi iken vefat eden Pertev Paşa tarafından Türkçe'ye tercüme edildiğini söyler (7). Galib, "Malkom Han, Fuad Paşa'dan âli rivayeti gördüğü tevecüh ve iltifata ve belki de aralarında sebk eden (yazıya döken) hasbıhallerine binaen paşanın vefatından sonra, müşarüliylehin (ismi geçenin) fikir ve meslekine (tutumuna) ve ağzına yakışacak surette" bir vasiyetname tertip ederek "bu vesile ile Âli Paşa'ya dahi hulus çıkmak (dalkavuk) istediğini" yazmaktadır. Ancak Âli Paşa'nın "bu

vasiyetnamenin tertibinde ve hele kendi nazarında "sabıkalı" olan bir ecnebiyi alet edinmekte kataa (asla) parmağı olmadığı cay-ı şüphe (şüphe noktası) görülememektedir" demektedir (Galib 1326, (1910)).

Fuad Paşa, Malkom Han'ı Hariciye Nezareti Müsteşarlığına getirmek ister ancak Âli Paşa engel olur. Bunun üzerine Malkom Han Âli Paşa'dan intikam almak için vefatında onun adına bir vasiyetname ele almıştır (Galib, 1910).

Galib'in tezi çok mantıklı gelmemektedir. Davison bir varsayım olarak Malkom Han'ın Âli Paşa'yı bir kardeş Mason olarak tanıdığı ve düşüncelerini bildiği için böyle bir vasiyetname kaleme alma ihtimalinin olduğunu belirtir.

Meriç, vasiyetname zamanında okunsaydı devletin büyük sorunlardan kurtulabileceğini söylemektedir (8). Âli Paşa, vasiyetnamesinde izlediği politikanın gerekçelerini açıklar. Buna göre Âli Paşa, Osmanlı'nın bütünlüğünü korumak için uğraşmıştır. Bu sırada büyük devletler sınırlarını genişletme ve sanayi mallarına pazar bulmak için, ticaret anlaşmalarıyla ve diplomatik faaliyetlerle ya da savaşa girerek Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale ettiklerini söyler. Buna karşılık da, Osmanlı yöneticileri, Batılı devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanma yolunu seçtiklerini aktarır. Osmanlı'nın kalkınması Batılı devletlerle olan ilişkilere bağlıdır. En büyük dertlerinden biri olan kapitülasyonları gevşetmenin tek yolu Avrupa devletleri ile anlaşmalar yapmaktır. Yeni Osmanlılardan ve bazı diplomatlardan 'ütopistler' olarak bahseden Âli Paşa, onların hiçbir hazırlık yapmadan hemen Avrupai bir hükümet kurmak istediklerini, bir Osmanlılık kimliği ve şuuru yaratılmadan meşrutiyeti getirmenin akıllıca olamayacağını söyler. Yine Âli Paşa ortaya çıkan ulusçuluk akımının gelişmesinin engellenemeyeceğini, coğrafi olarak kaderimizin Avrupa'ya bağlı olduğunu ifade etmektedir. Çeşitli tebaalar arasındaki menfaat farklılıklarının birleştirilmesi böylece ülkenin parçalanmasının önlenmesi gerektiğini vurgular. Müslümanlar da Hristiyanlar gibi ziraatla, sanayile, ticaretle uğraşmalı ve Hristiyanların tekelindeki mesleklere el atmalıdır. Hristiyanlar da nüfusları nispetinde devlete asker, subay, memur

vermelidir. Vasiyetnamenin ilerleyen bölümünde Âli Paşa Osmanlı'nın diğer devletlere yönelik politikalar konusunda önerilerde bulunur ve bunun gerekçelerini açıklar. Vasiyetnamede kaybedilen kale ve toprakların ismen Osmanlı olmasına rağmen artık Osmanlı hudutları içinde tutulamayacaklarını söyleyerek diplomasideki kaidenin mümkün olmayı değil, mümkün olanı kurtarmaya çalışmak olduğunu belirtir.

Âli Paşa'nın vasiyetnamesinin basın açısından en dikkate değer taraflarından biri de, 1867'de çıkmış olduğu *Âli Kararname* ile hükümete çoğu zaman anlaşılmaz nedenlerle gazete kapatma yetkisi vermiş olmasına karşın, vasiyetnamede basın özgürlüğünün önemi üzerinde durmasıdır. Meriç bu konuda, basını mutlakiyetle idare eden Âli Paşa'nın görüşlerinin hakikaten çok ileri olduğunu söylemektedir. Söz konusu vasiyetnamede basın hakkında söylenilenlere gelince, burada basın hürriyetinin ancak hatalarını düzeltmek istemeyen hükümetler için bir tehlike olduğu ve bu memleket için bir nimet olduğu belirtilir. "Bir milletin düşüncesini baskı altında tutmak milleti eninde sonunda bulacağı bir takım gizli yollar aramaya zorlar. Baskı her türlü isyana ve fesada yol açar" (Andıç 2000:88). Basına tanınan hürriyet ile Osmanlıların birbirine ve devlete olan bağı kuvvetlenebilir. Yine basın siyasi meselelerle uğraşarak hükümetin yaptıklarını değerlendirecek, ihtiyaçları belirtecek ve müfettişlerin de görevlerini kolaylaştıracaktır. Âli Paşa hükümetin bir gazete kurmasını ve burada yerli ve yabancıların yazılarına cevap vermesini, kanunları ve nizamnameleri yayınlamasını, hükümetin aldığı kararları ve bunların gerekçelerini halka anlatmasını önerir. Bu gazetenin ilkesinin hakikat ve samimiyet olması ve dalkavukluktan uzak durulması gerektiğini vurgular.

SONUÇ

Âli Paşa diplomatik alanda yaptıkları ve Yeni Osmanlılarla fikir çatışmalarından adından bolca söz ettirmiştir. Bir kısım yazar onu diploması alanında Osmanlı'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olarak kabul ederken bir kısmı da onu yabancı devletlerin politikasının takipçisi, baskıcı bir devlet adamı olarak değerlendirmiştir. Bir yandan ulusçuluk akımının hızla yayılması

bir yandan kapitülasyonlar ve de diğer devletlerin baskısı onun yönetim tarzını şekillendirmiştir.

Yeni Osmanlıların artan muhalefetleri sonucunda çıkarılan Âli Kararname basına yönelik katı uygulamaları gündeme getirmiştir. Kararname üzerinde duran araştırmacılar, konuya sadece basın özgürlüğü çerçevesinden yaklaşmışlar ve kararnameyi bir sansür uygulaması olarak değerlendirmekle yetinmişlerdir. Bu gereklidir ama yeterli değildir. Dönemin uygulamaları, çok uluslu bir imparatorlukta milliyetçilik akımının etkileri, kapitülasyonlardan duyulan rahatsızlık ve uluslar arası bir konjonktürde değişen güç dengeleri göz önünde tutularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Dönemi konu edinen çalışmaların zenginleşmesi ile Âli Kararname'yi hazırlayan gerekçeler ve sonuçlar daha iyi analiz edilebilecektir. Bu yazıda Âli Paşa'nın olduğu iddia edilen vasiyetname hakkındaki tartışmalara yer verdik. Son kertede vasiyetnamenin ona ait olduğuna dair kesin bir kanıt olmadığı söylenebilir. Ancak Âli Paşa'nın görüşleriyle vasiyetnamede belirtilenler arasında paralellik olduğu kabul edilmektedir. Vasiyetnamede basın özgürlüğünden söz edilmesi ve basının Osmanlı devleti ve toplumu açısından hangi işlevleri üstlenebileceğini vurgulaması, basın tarihçilerinin konuya dair daha bütünlüklü yaklaşımları konusunda uyarı niteliği taşımaktadır.

NOTLAR

(1) Yılmaz Öztuna, *Âli Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1988., Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964., Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, Çev: O.Akinhay, Papirüs Yay., İstanbul 1997., Fuat Süphan Andıç, *Sadrazam Âli Paşa*, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, Fuat Süphan Andıç, *Kırım Savaşı, Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yay., İstanbul, 2001.

(2) *Defter-i Amal-i Ali Paşa* 1871 veya 1872 yılında Paris'te basılmış olup, 1325 (1910) de Kolağası Kemalettin tarafından *Âli Paşa'nın Siyaseti* adı altında yeniden basılmıştır. Her iki metin arasında fark yok denecek kadar azdır. Kaynak gösterilirken 1910 tarihli olan esas alınmıştır.

(3) Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin*

Tarihi başlıklı çalışmasında, Âli Kararname'den etkilenen yabancı bir gazeteye örnek vermektedir.

(4) Meriç *Umrandan Uygarlığa* kitabında vasiyetnamenin Âli Paşa'ya ait olduğundan şüphesi olmadığını ileri sürerken, *Bir Facia'nın Hikayesi*'nde de vasiyetnamenin yazıldıktan sonraki süreci hakkında bilgi vermektedir.

(5) Davison, Âli Paşa'nın kendi kaleminden çıkmış olma ihtimalinin kendince az olduğunu, ancak Âli'nin bilinen görüşleri ile uyuştuğunu söyler.

(6) 1869'da vefat eden Fuad Paşa'nın vasiyetnamesi de hala tartışma konusudur. Bu konuda en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Davison, yerli ve yabancı kaynaklarda vasiyetnamenin izini sürmüştür. Davison politik vasiyetnamenin ne zaman ve nerede ve kim tarafından yayınlandığını, yayıncıların bu vasiyetnameyi nasıl elde ettiklerini, orijinal dilinin ne olduğunu, Fuad Paşa'nın böyle bir politik vasiyetname yazma fırsatının olup olmadığını, vasiyetnamenin Fuad Paşa'nın politik fikirleri ile uyuşup uyuşmadığını, eğer Fuad Paşa yazmadıysa bunu kimin yazdığını, Fuad Paşa'nın çağdaşları ve sonrakilerin yazılmasının güvenilirlik konusunda düşüncelerinin ne olduğu gibi sorulara yanıt aramaya çalışmıştır. (Bkz Davison, H. Roderic, "The Question of Fuad Paşa's "Political Testament", *Bellekten*, 1959, Cilt 23, sayı:89-92).

(7) Galib, vasiyetnamenin yayınlandığı yeri belirtmemektedir.

(8) Meriç *Umrandan Uygarlığa* adlı kitabında vasiyetnameye yer vermiştir. Ayrıca Fuat ve Süphan Andıç da Sadrazam Âli Paşa adlı kitaplarında vasiyetnameyi sunmaktadırlar. Ancak Andıç *Kırım Savaşı , Âli Paşa ve Paris Antlaşması* başlıklı çalışmanın önsözünde "Âli Paşa'nın Monoloğu" adlı bölümde "vasiyetnameyi ve yazmış olduğu muhtelif layihaları (bilhassa 30 Kasım 1867'de Girit'ten gönderdiği) ve mektupları esas almışlar fakat bu mektupların tarihlerini, kime yazıldıklarını ve layihanın nereden alındığını belirtmemişlerdir.

KAYNAKLAR

Alemdar K (1978), İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi, A.İ.T.İ.A. Yayınları, Ankara.

Ayetullah Efendi (1326/1910), Merhum Ayetullah Efendi'nin Rüyası (Sadrazam Âli Paşa'nın Muhakemesi, İstanbul.

Andıç F S (2000), Sadrazam Âli Paşa, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Andıç F S (2001) Kırım savaşı, Âli Paşa ve Paris Antlaşması, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Davison H R (1997), Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876), O. Akinhay (çev). 1.Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul.

Davison HR (1959), "The Question of Fuad Paşa's "Political Testament", *Bellekten*, 23(89-92).

Galib Mehmed (1326/1910), Tarihten Bir Sahife, Âli ve Fuad Paşaların Vasiyetnameleri, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1:2, s.70.

İnuğur M N (1993), Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul.

İskit S (1943), Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Karal E Z (1976), Osmanlı Tarihi, Cilt 6, s 3.

Kocabaşoğlu U (1997), İki Arada Bir Derede: İmlaya Gelmez Tarih Yazıları, İmge Yayınları, Ankara.

Mardin Ş (1990), Âli Paşa ve Hürriyet, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç C (1998), Mağaradakiler, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç C (1974), Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Meriç C (1981), Bir Facianın Hikayesi, Umran Yayınları, İstanbul.

Ongunsu, A.H. Âli Paşa Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 1.

Suavi Ali (ty), Defter-i Amal-i Âli Paşa, Paris.

Suavi Ali (1325/1909) Âli Paşanın Siyaseti, Kıtabhane-i Askeri İbrahim Hilmi, İstanbul.